

Neonacionalisme espanyol i nacionalismes perifèrics

Josep Ramoneda

1. Sovint la confrontació ideològica es construeix sobre malentesos. De fet, moltes vegades consisteix en l'explotació –conscient i voluntària– dels malentesos que, per repetició, s'acaben convertint en tòpics que tothom dona per bons, ningú no qüestiona. D'això se'n diu la cerimònia de la confusió. D'aquesta cerimònia forma part un tema recurrent en el debat hispànic sobre els nacionalismes. Els nacionalistes perifèrics recreen als nacionalistes espanyols que siguin nacionalistes. I sovint els nacionalistes espanyols neguen ser nacionalistes. Amb la qual cosa el diàleg pren totes les formes del diàleg de besucs.

Què reflecteix aquesta confusió? Si un és nacionalista –i una de les característiques dels nacionalistes és sentir-se orgullosos de ser-ho, perquè «no som un poble qualsevol»¹ no hauria de considerar negativament que un altre sigui nacionalista d'una mena diferent –d'un altre poble que també deu creure que «no és un poble qualsevol». És més, un nacionalista ha de voler que els altres també siguin nacionalistes perquè són la condició d'existència del seu propi nacionalisme.

Tot nacionalisme es forja contra algun altre nacionalisme. Perquè hi hagi un «no-saltres» hi ha d'haver un «altres». Per què, doncs, els nacionalistes perifèrics critiquen que els espanyols siguin nacionalistes? Una resposta genèrica diria: la lògica dels nacionalismes sempre és la de confrontació entre els bons i els dolents. Els nacionalismes català o basc, per exemple, necessiten satanitzar el nacionalisme espanyol en benefici de la seva autoconsciència. Però en el cas espanyol aquesta explicació no és suficient. El nacionalisme espanyol és dolent, per als nacionalistes perifèrics, perquè és el nacionalisme opressor: el que ha ocupat unes nacions impedit d'obtenir la seva plenitud. La plenitud nacional (la realització en acte de la seva suposada potència com a poble), en la doctrina sobiranista convencional, és l'estat mateix.

Des d'aquesta perspectiva, el nacionalisme espanyol és un nacionalisme contaminat per principi. No cap, als ulls dels nacionalismes perifèrics, un nacionalisme espanyol tan democràtic i digne com els seus perquè porta el pecat original de la negació dels altres nacionalismes hispànics. Per a alguns, l'única forma democràtica de ser nacionalistes que tindrien els espanyols seria no ser nacionalistes. Curiosament, alguns espanyols participen d'aquesta idea i la fan extensiva als nacio-

Josep Ramoneda (Cervera, 1949) és filòsof i director del Centre de Cultura Contemporània de Barcelona. Ha publicat diversos llibres com ara *Mitològiques*, *El sentit íntim* i, darrerament, *Después de la pasión política*.

nalismes perifèrics. Embolica que fa fort.

Naturalment, confrontats en aquest autoretrat, els nacionalistes espanyols –els de tradició democràtica; els altres no coneixen cap altre llenguatge que «la inquebrantable unidad de España»– neguen ser nacionalistes. Ningú no vol ser el dimoni de la pel·lícula. Com pot ser que un nacionalista renegui de la seva sagrada condició? En realitat, per al nacionalista espanyol, el patriotisme *va de soi*, no cal emfasitzar-lo ni exagerar en la seva simbologia, perquè la realitat d'Espanya és una evidència. Des del seu punt de vista són els nacionalismes perifèrics els que prenen actituds desafiantes, perquè mentre el nacionalisme hispànic és una realitat, el nacionalisme perifèric és un acte de voluntarisme permanent.

Davant d'això la reconstrucció d'un discurs neonacionalista espanyol pren la forma del constitucionalisme. És a dir, converteix l'instrument en fi. Un fi precari –les regles del joc sempre són canviables– que permet construir un nacionalisme que apel·li als principis superiors dels drets individuals com a resposta al nacionalisme comunitarista de les nacions perifèriques. En principi, l'entesa sobre les regles del joc és sempre més fàcil que l'entesa sobre les qüestions essencials. La història de la recent democràcia espanyola ho confirma. És sempre en el pas d'allò formal a allò fonamental quan surten les pistoles. Però en convertir la Constitució en essencial, els neonacionalistes espanyols no afavoreixen l'acord. Fent del marc comú la bandera pròpia, en certa manera, l'estan devaluant.

2. El nacionalisme espanyol existeix, no cal demostrar les evidències. Tanmateix, sí que cal dir, perquè sovint no és vol entendre, allò obvi: que com arreu, ni tots

els nacionalistes són iguals ni tots els espanyols són nacionalistes. La pretensió, típica de la lògica maniquea del discurs nacionalista, que el que no és nacionalista d'una cosa ho és forçosament de l'altra em sembla no només contrària a la veritat, sinó també inacceptable com a principi de relació democràtica. Encara que dialècticament sigui molt útil com a mecanisme de desqualificació de l'adversari –utilitzat sovint per les dues bandes: si no estàs amb mi estàs contra mi.

Però el que és rellevant és l'estructura del sistema de nacionalismes hispànic, que és el que determina les peculiaritats del xoc de trens nacionalistes en la democràcia actual. No pretenc repassar la història, però el procés d'unificació d'Espanya ha fet fallida en part en la mesura que tant la qüestió catalana com la qüestió basca apareixen, encara ara, com a problemes recurrents. Quan l'horitzó es va desplaçant d'Espanya cap a Europa seguim parlant de trobar l'*encaix*. La cursileria del llenguatge polític no té límit.

On estem? Espanya és un sistema de nacions inscrites. Geogràficament hi ha una nació –l'espanyola– i en les cantonades de la pell de brau hi ha unes altres nacions: País Basc, Catalunya i Galícia, encobertes en la Constitució amb el pudorós eufemisme de nacionalitats. A més de la geografia hi ha la història i la vida. Aquestes han treballat i el resultat n'és que la pluralitat de nacions inscrites no és només una qüestió geogràfica i, per tant, de rectificació de mapes, sinó una qüestió de voluntat política i d'actualització permanent de les realitats dites nacionals. Les nacions també estan sotmeses a la lògica del canvi: no són realitats immutables, impermeables a les petjades de la història.

Són les persones que les habiten les que configuren la realitat de cada nació. I això és el que no volen entendre alguns discursos essencialistes que es neguen a acceptar que el principi de sobirania ja no és el que era o que es neguen a assumir la crua realitat, per exemple, del País Basc, on es dóna una situació d'empat etern entre nacionalistes i no nacionalistes per molt que els nacionalistes no vulguin acceptar-ho.

Hi ha un nacionalisme espanyol que creu que tot plegat és una sola nació: Espanya. Hi ha uns nacionalismes perifèrics que entenen que cada nació és una, incompartible i indivisible, per allò que «no es posible querer dos mujeres a la vez y no estar loco», però, al mateix temps, en aquestes nacions, hi ha molta gent que se sent de les dues i una altra gent que se sent de la contrària i n'hi ha uns quants que no se senten de cap. Aquest últim grup no es irrellevant, perquè ens hem de començar a acostumar que reconèixer a un país l'entitat de nació no implica forçosament ser nacionalista i que els mateixos drets cívics tenen els que són nacionalistes i els que no ho són. El discurs del «todo por la patria» resulta definitivament tronat a hores d'ara, per molts galons democràtics que la nació tingui o per molta cara de verge ofesa que posi.

Aquest sistema de nacions inscrites en el patró hispànic –o ibèric si hi afegim Portugal, que sí que va assolir el seu acompliment en forma d'estat– comporta situacions conflictives en els nacionalismes perifèrics. Conflictes cruents però simples al País Basc, en la mesura que la divisió entre nacionalistes i constitucionalistes (o autonomistes, o no nacionalistes o espanyolistes, com se'ls anomena segons els

prejudicis ideològics de qui parla) està molt consagrada. Més complexos a Catalunya on els mecanismes d'integració i, sobretot, de neutralització han funcionat amb una indiscutible eficàcia, encara que sigui al preu d'un cert desajust entre superestructura política i realitat social. De la complexitat d'aquest puzzle deriva la peculiar situació del nacionalisme espanyol.

La història recent –els quaranta anys de franquisme– han contribuït bastant a què el nacionalisme espanyol tingui una certa debilitat simbòlica. S'ha produït el que José Maria Beneyto anomena «una fetichización negativa». Tot el que el franquisme ha manipulat –paraules i signes– cal enviar-ho a netejar abans de tornar-ho a utilitzar.² I aquests exercicis de recuperació del llenguatge no es fan en dos dies. Això contribueix a què el nacionalisme espanyol vagi –feliçment per a ell– escàs de símbols: un himne que no ha cantat mai ningú (no té ni lletra, que jo sàpiga), una festa nacional sense cap tradició –en realitat és una festa aragonesa– hereva del «Día de la Raza» d'inequívokes ressonàncies feixistes, una bandera que per a algunes generacions serà difícil de fer seva després d'haver-la vist tant de temps –amb àliga incorporada– com a símbol de la dictadura. Precisament fou contra aquests símbols –quan estaven en mans de Franco– que els demòcrates espanyols varen reivindicar, al costat de la llibertat, els drets de les nacions perifèriques. M'agradaria que ara no se n'apenedessin d'haver-ho fet.

Entre la tradició «doliente» del nacionalisme espanyol nascut de la crisi de fi de segle i la contaminació franquista dels símbols nacionals, el nacionalisme democràtic espanyol ha de reconstruir discurs i

simbologia. La visió tràgica d'una Espanya que sospira per Europa al temps que reivindica els seus trets peculiars és ja d'una altra època.³ Resulta incompatible amb una Espanya modernitzada, cada cop més homogeneïtzada amb els patrons europeus. Europa ja no és un anhel sinó una realitat. I el mite de Catalunya com a societat més avançada, més propera a Europa, ja no té sentit després del camí fet per altres regions d'Espanya, i en especial per l'aglomeració de Madrid.

Llevat de la dreta i la ultradreta nostàlgiques, dels sectors que encara continuen pensant que del nord només vénen que mals, Espanya cada cop és menys diferent. La defensa de la unitat nacional pren la forma neonacionalista del constitucionalisme, com a reconeixement del sistema jurídic que ha fet possible un exercici de convivència insòlita en la història d'aquest país. La Constitució és la bandera d'un neonacionalisme que fa menys por en la mesura que ell també ha perdut moltes pors. El que no vol dir és que això hagi millorat la mútua comprensió.⁴

3. Tanmateix, Espanya existeix. La complexitat del sistema de nacions inscrites no treu que hi hagi molts ciutadans —a l'interior i a la perifèria, a tots els cantons— convençuts que Espanya és una nació. I que la nació espanyola està per sobre de les altres pretensions nacionals. De fet, així ho reconeix jurídicament la Constitució: la millor bandera del nacionalisme espanyol. Com a tot arreu, de l'assumpció del fet nació alguns en poden concloure una opció nacionalista, d'altres no. I entre els nacionalistes hi ha moltes famílies i matisos. Que estigui amagat no vol dir que sigui només residual el nacionalisme fort dels que creuen que «España es una, gran-

de y libre». Encara hi ha molta gent que no pot entendre, per exemple, que a Catalunya es parli una altra llengua. Però el tema d'aquest article es el neonacionalisme, el que ha pres la Constitució com a bandera. I que assumeix els nacionalismes perifèrics no com un bé possible sinó com un mal inevitable que cal «conllevar».

L'estat de les autonomies ha estat fonamentalment un procés de descentralització accelerada. La transferència de recursos a les administracions perifèriques, bé que considerada, per algunes d'elles, insuficient, fa que l'autogovern no sigui només un objectiu. Al País Basc, sobretot, però també a Catalunya, comença a haver-hi material suficient perquè l'autogovern no sigui una figura retòrica. Aquest procés, que a Espanya té el seu origen immediat en les reivindicacions de la resistència antifranquista, coincideix, per una casualitat històrica, amb el signe dels temps. El procés de globalització va acompanyat en paral·lel d'un desenvolupament del principi de subsidiaritat que marca una tendència a la proximitat en la decisió política. Vivim en un període de forces centrífugues respecte dels estats-nació triomfants en els dos darrers segles: per un cantó es creen estructures supranacionals, per l'altre es desenvolupen les estructures regionals i locals. Aquesta dinàmica també pesa sobre el nacionalisme espanyol, que és conscient que ha passat la seva hora bona: l'horitzó és Europa. Per això el neonacionalisme aposta pel pragmatisme de l'instrument jurídic més que no per les grans apel·lacions ancestrals i les fabulacions sobre el destí de la pàtria. Víctor Pérez-Díaz parla del nacionalisme «inhibit» de les generacions del canvi «por su reacción al hipernacionalismo español del

franquismo, y por su impulso de atracción hacia Europa: también por su perplejidad ante el problema de una definición nacional de España donde pudieran coexistir diversos nacionalismos».⁵

Aquest nacionalisme pragmàtic és el nacionalisme dels que governen –abans el PSOE, ara el PP–, entre altres coses perquè el governant ha de donar tot l'èmfasi que calgui a les lleis fonamentals per les que es regeix i perquè el nacionalisme segueix sent una doctrina de dividendes assegurats. Pérez Díaz mateix ho diu ben clar: «Saben que en el pueblo hay un depósito de nacionalismo español muy importante, que se expresa en cuestiones aparentemente triviales, en los deportes, en los toros o en las canciones o en apartes sentimentales intempestivos: pero no saben qué hacer con él». Regularment el treuen a passeig durant les campanyes electorals –tots recordem els excessos verbals d'Aznar i altres dirigents del PP contra Pujol abans de les eleccions generals de 1996– però aleshores ve l'hora de pactar i de fer veure que no se'n recorden de tot el que van dir.

Crec que el cas d'Aznar és força emblemàtic: nacionalisme verbal però amb totes les concessions, per tal de conservar el poder. Els partits que aspiren a governar Espanya saben que poden necessitar dels nacionalistes perifèrics per assolir la majoria. Aquest fet ha estat alhora un motiu de xoc ideològic i fins i tot sentimental, però també un fre als intents unitaristes. El primer interès del PP i el PSOE es governar: un d'ells en front de l'altre. Això fa que les amenaces cíclicament enunciades d'un front comú per acabar amb el xantatge nacionalista no s'hagin, de fet, acabat de concretat mai. El resultat de tot això és

que el nacionalisme espanyol és més una actitud, una disposició d'esperit que no un projecte real de país. Sobretot un cop acceptat que no hi ha marxa enrere en el procés autonòmic. De fet, la incapacitat d'assumir a l'inici de la transició les tres realitats nacionals perifèriques contrastades ha provocat una desmembració en autonomies dissenyada força artificialment. Els òrgans creen la funció i ara proliferen els partits regionalistes i els regionalismes. És a dir, en voler igualar a mínims, el neonacionalisme espanyol es troba amb una proliferació de la demanda regionalista que aspira a màxims.

Reconstruir el simbòlic i renovar el projecte: el neonacionalisme espanyol probablement hi arriba tard. L'horitzó ha canviat: Europa és el nou marc en què es juguen les qüestions de sobirania, la pretensió de tornar a donar volada a un estat-nació espanyol està entre el «quiero y no puedo» i el «puedo y no quiero». És a dir, el nacionalisme espanyol viu entre les inèrcies culturals i les exigències de la conservació del poder. Els nacionalismes acostumen a servir perquè governin sempre els mateixos –els de casa. La casa espanyola és complicada perquè la democràcia es va construir sobre un canvi del poder polític a condició que no es toqués el poder econòmic. Però el poder econòmic ha viscut les seves pròpies mutacions des d'aleshores i ha diversificat les seves opcions polítiques. Mentre a Catalunya les velles famílies continuen mantenint el poder polític malgrat haver perdut bona part de l'econòmic, a Espanya les velles famílies s'han eclipsat en els nous poders econòmics formats en la proximitat del poder via privatitzacions i altres privilegis. D'alguna manera, a Madrid manen els

empleats. I aquests saben més de poder i de diners que no de pàtries. El nacionalisme és retòrica més que pràctica.

4. La confrontació amb el nacionalisme basc ha fet emergir alguns accents neoideològics entre la intel·lectualitat espanyola. Construïts sobre un argument en principi impecable: la primacia dels drets individuals sobre els col·lectius. Criteri bàsic si no volem estar obligats a agenollar-nos davant les banderes o inclinar-nos en veure passar processons. Tanmateix, la innegable primacia dels drets individuals –els únics realment objectivables– sobre els col·lectius no exhaureix el debat sobre aquests darrers.

Des d'una perspectiva democràtica, només en tant que sumatori de drets individuals es pot parlar de drets col·lectius. Però la clau del debat no està en el que suma sinó en el que resta. Només són acceptables drets col·lectius que no siguin incompatibles amb els drets individuals de tots –els nostres i els «altres». El debat sobre els drets individuals no és tant un debat sobre els nacionalismes com sobre la condició de possibilitat dels nacionalismes democràtics. El discurs antinacionalista nega la possibilitat que es doni aquesta condició. I tanmateix no es pot negar que, en temps recents, el nacionalisme ha estat a molts països el marc natural d'adscripció de la vida democràtica.

La pregunta és: pot seguir funcionant el nacionalisme com a sistema de referència d'una solidaritat entre ciutadans d'un mateix estat? Es pot negar aquesta hipòtesi a les nacions que hi han arribat tard? O en el procés de globalització el nacionalisme ja no serà més un marc d'articulació política sinó simplement una síndrome de pertinença? Les respostes haurien de valer per a tots igual llevat que establim una diferenciació entre dues categories de nacionalismes: els legítims i els il·legítims, els que van triomfar –que tenen estat– i els incomplets –els que no han arribat a tenir estat. Tornem allà on hem començat: des de l'estat (el nacionalisme en acte) es nega virtualitat democràtica als nacionalismes en potència i des del victimisme dels nacionalismes en potència es nega legitimitat als nacionalismes en acte. Un cercle de difícil sortida que resol, dia a dia, el poder de la realitat (les relacions de força, per ser més clars) al qual, finalment, tots s'adapten, però que fa molt improbable el debat d'idees –i l'acord polític de fons– entre els que diuen ser comprensius –com si intentar entendre's fos una concessió (les formes més laiques del neonacionalisme espanyol)– i els que busquen la incomprensió com a via d'autoafirmació identitària (els nacionalismes perifèriques més ideològics).⁶ □

1. A Jordi Pujol li he sentit utilitzar aquesta expressió. Segur que molts altres líders polítics la utilitzen també igual o de forma semblant. El xovinisme no té fronteres. Tanmateix és una formulació impròpia de la cultura democràtica. Si «no som un país qualsevol» és que els altres són països qualssevol. És l'autocomplaença del «nosaltres» que mira menyspreadorament els altres.

2. «Enviar a netejar les paraules», és una expressió de l'hongarès Imre Kertész, a propòsit de la contaminació del llenguatge pel totalitarisme: *Un instant de silencio en el paredón*, Barcelona, Herder, 1999.

3. Mentre Catalunya ha utilitzat sovint Europa com el ters espai on resoldre el conflicte amb Espanya, la tradició espanyola, la de Joaquín Costa i Angel Ganivet i, fins i tot d'Ortega mateix, ha viscut sem-

pre tràgicament la perspectiva Europa. Volen i dolen: Europa com a referència però també com a amenaça per la peculiar idiosincràsia espanyola. Beneyto ho explica així: «España es el problema y Europa la solución, pero no para respetar o imitar, sino para lograr que España sea “una posibilidad europea” y llegar así a una nueva proyección de España en Europa y en el mundo». José María BENEYTO, *Tragedia y razón. Europa en el pensamiento español del siglo XX*, Madrid, Taurus, 1999.

4. Sempre m'ha semblat interessant el diferent tipus de relació de la resta d'Espanya –encapçalada pel que acostumem a anomenar Madrid com a símbol de l'Estat– amb el País Basc i amb Catalunya. La virulència de la qüestió basca no treu una major facilitat de comunicació que amb Catalunya, probablement deguda a la llengua. Psicològicament Catalunya ha tendit a donar l'esquena a Madrid, a mantenir-hi una relació molt estrictament sentida en termes d'interessos. El pont aeri com a símbol d'una relació pragmàtica. Ningú no es va queixar mai de la mala comunicació per carretera entre Madrid i Barcelona,

quan ja es podia anar de València a Copenhaguen sense sortir de l'autopista. Aquest *feeling* no és aliè a la imatge fenícia de la manera de fer dels catalans en política. Una imatge que no tenen els bascos malgrat que amb el concert ells mai no paguen, només cobren.

5. Aquestes citacions són d'un dels millors llibres escrits sobre la transició espanyola i els seus dèficits democràtics. Víctor PÉREZ DÍAZ, *España puesta a prueba (1976-1996)*, Madrid, Alianza Editorial, 1996.
6. És davant d'aquesta impossibilitat d'entesa franca que Xavier Rubert de Ventós aposta per la independència com a condició de la possibilitat d'un diàleg de tu a tu potser més entenedor per un nacionalisme espanyol acostumat a ser estat. Xavier RUBERT DE VENTÓS, *Catalunya, de la identitat a la independència*, Barcelona, Empúries, 1999. En una conversa per al suplement «Quadern» del diari *El País* (18 de març de 1999), Rubert de Ventós deia: «Independència, per a què? Perquè internacionalment és el que s'entén, perquè a Madrid és el que entenen, perquè els “pijos” d'aquí, només de sentir que som estat, s'ho creuran».

CARÀCTERS

ÉS UNA REVISTA DE LLIBRES
I AQUEST N'ÉS EL NÚMERO 9.

Autors: Marçal: "Llargo i curt en la fi de sègle".
Joaquín: "La literatura bona, ara".
Vicent Beneyto: "Vicent Beneyto i Enllaix, entre les coses com la llum del dia".
Félix: "Félix: 'La Biblioteca Araucana'".
Vicent Riera: "Vicent Riera, en la 'raïa'".
Miquel Serra: "El pensament biològic d'Enric Serra".
Entrevista a Vicent S. Olmos: "Vicent S. Olmos en un intent de normalitzar".
Pàgina central dedicada a José Murolo.

SEGONA ÈPOCA · OCTUBRE DE 1999

CARÀCTERS

REVISTA DE LLIBRES

RESSENYES

NOVETATS EDITORIALS

OPINIÓ

ANÀLISI

CRÍTICA LITERÀRIA

Publicació Trimestral:

Gener · Abril · Juny · Octubre

Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana

Av. Blasco Ibáñez 32 - 46010 València Tel.: 96 386 40 90 Fax: 96 386 44 93 E-mail: Vicent.Alonso@uv.es